

Kolosi Tamás:
Előszó és zárszó egy kutatássorozathoz

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Kolosi Tamás (2002) „Előszó és zárszó egy kutatássorozathoz”:
in: *Társadalmi riport 2002*,
Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Pp. 15–19.

Előszó és zárszó egy kutatássorozathoz

Kolosi Tamás

Tíz évvel ezelőtt határoztuk el Andorka Rudolffal, hogy újtjára indítjuk a Magyar Háztartás Panel (MHP) vizsgálatot. A lakossági jövedelmek panel-szerű vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokból, az ann arbori egyetem kutatóitól indult újtjára a hatvanas években. A kutatók ugyanis azt tapasztal-ták, hogy a legkülönbözőbb mérési módszereket használva, és a különböző kormányzati politikák időszakában is évről évre nagyjából ugyanakkora ma-radt a szegények aránya Amerikában. Felvetődött azonban a kérdés: a sze-génységi ráták stabilitása azt jelenti-e, hogy ugyanazok a családok a szegé-nyek évről évre vagy sem? Erre csak úgy lehetett választ várni, ha kiválaszt-tottak egy mintát, és a kutatók minden évben ugyanazokat a családokat keres-ték fel. Nem térnék itt ki e panelkutatások módszertani nehézségeire. Csupán arra utalok, hogy a több évtizedes kutatási tapasztalat azt mutatja, a szegé-nyeknek durván a fele él tartós szegénységben, míg a másik fele évről évre cserélődik: egy demográfiai vagy munkaerő-piaci esemény (egy családtag betegsége, halála, egy gyermek születése, időleges munkanélküliség stb.) az alsó középréteghez tartozókat belöki a szegények közé, jelentős részük azon-ban egy-két év alatt kiverekszi magát onnan.

Az 1980-as évek második felében, Európában is egyre népszerűbbé vált a panelkutatás. A különböző országokban sorra indultak a panelvizsgálatok, majd PACO néven egy európai nemzetközi összehasonlító kutatás is indult. Ebbe a folyamatba szerettünk volna bekapcsolódni a Magyar Háztartás Pa-nellel mi is. A kutatásokat a TÁRKI és a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem végezte (két évre a KSH is bekapcsolódott), és a két kutatásvezető mellett Tóth István György és Sik Endre irányította a vizsgálatokat. Az éven-te ismétlődő adatfelvételhez kétezer háztartást választottunk ki, és a háztar-tásfő mellett részletesen kérdeztük a háztartás minden 16 évnél idősebb tagját is. A kutatásból igen sok elemzés, hazai és nemzetközi publikáció született. Viszonylag hamar kiderült azonban az is, hogy az eredeti cél – a jövedelmi és munkaerő-piaci folyamatok panelszerű követése – mellett az MHP az egyet-len olyan kutatás, amelyik viszonylag megbízható keresztmetszeti képet ad a hazai jövedelmi viszonyokról, a háztartások anyagi életkörülményeiről, a

szegénység alakulásáról. Ezért, amikor a hatodik hullám után a minta fáradását tapasztaltuk, és nem tudtunk forrásokat szerezni a panelminta valóban igen költséges frissítéséhez, elhatároztuk, hogy feladva a paneljellegét, évenként változó, de hasonló nagyságú mintán, TARKI Háztartás Monitor, néven Tóth István György és Szivós Péter vezetésével, folytatjuk tovább a kutatást.

A piacról élő, magán társadalomtudományi és közvélemény-kutató intézetnek rengeteg nehézséget okozott e lényegében alapkutatás jellegű, és igen költséges vizsgálat finanszírozása. Az állami mecénatúra bizonytalan forrásai mellett ezt csak úgy tudtuk megvalósítani, hogy a kérdőív mind nagyobb részében piaci megrendelőink kutatási igényét szolgáló kérdéseket tettünk fel, és néhány évben még így is a TÁRKI egyéb bevételeiből kellett a kutatás egy részét finanszírozni. Egyre kevesebb lehetőségünk volt módszertani fejlesztésekre, a piac- és közvélemény-kutatási standardokat meghaladó, de egy ilyen jellegű kutatásnál szükséges kérdezési, ellenőrzési, imputálási technikák alkalmazására. Elhatároztuk ezért, hogy amennyiben nem tudjuk a kutatás megfelelő és feltétlen szükséges anyagi háttérét biztosítani, akkor a 2001. évi vizsgálatot befejezzük a kutatássorozatot.

A következő négy tanulmány e tíz éves kutatási folyamat talán legfontosabb eredményeit foglalja össze. Ez a tíz év lényegében a rendszerváltást követő első évtizedet jelenti. Ugyanakkor elemzéseink megmutatják, hogy a háztartások jövedelmi helyzetében, anyagi életkörülményeiben bekövetkezett változások jelentős része korábbi időszakokra vezethető vissza. A jövedelmi egyenlőtlenségek lassú növekedése például már az 1980-as évek közepétől megindult és a rendszerváltással csak felerősödött. A jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésében ugyanis a rendszerváltás – a mesterségesen leszorított és felülről korlátozott jövedelemszerzési lehetőségek felszabadításával –, valamint a gazdasági válság egyaránt szerepet játszott.

Több, a jövedelmi egyenlőtlenségek mérésére használt mérőszám egyaránt azt mutatja, hogy az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek közepéig tartó, mintegy 10–12 éves időszakban két esetben emelkedtek jelentősen az egyenlőtlenségek. A nagyobbik ugrás a nyolcvanas és a kilencvenes évek fordulóján zajlott le, a kisebbik pedig – jórészt a Bokros-csomag hatására – 1995–1996-ban. Érzékeltessük ezt egyetlen mérőszámmal! A legfelső 10% családi egy főre jutó jövedelme a nyolcvanas évek első felében négy-négy és félszer haladta meg a legalsó 10% jövedelmét. Ez a mutató a nyolcvanas évek végére elérte az ötszöröst, majd egy-két év alatt mintegy hat és félszeresre nőtt. Rövid stagnálás és enyhe emelkedés után 1995–1996-ban felugrott hét és félszeresre, és azóta lényegében ezen a szinten állapodott meg.

A lakosság túlnyomó többsége természetesen drámai változásként élte meg az egyenlőtlenség növekedését, illetve azt, hogy a felső 10%-on belül

egy vagyonos és tőkés réteg kialakulásával még erőteljesebben mutatkozott meg a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése. A kutató ugyanakkor tudja, hogy a magyarországi jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése elválaszthatatlanul hozzátartozott a rendszerváltáshoz, és az egyenlőtlenségek szintje lényegében az európai átlagnak felel meg. Nálunk nagyobbak az egyenlőtlenségek, mint az erős szociális állammal rendelkező fejlett országokban (skandináv országok, Németország, Ausztria), hasonlóak, mint Franciaországban, Olaszországban, Angliában, viszont még mindig kisebbek, mint a gazdasági fejlettségben hozzánk legközelebb levő európai félperiférián, Portugáliában vagy Görögországban. Ugyanakkor joggal feltételezhető, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek nagyságrendje néhány éve stabilizálódni látszik, és feltehetőleg az uniós csatlakozás sem fog változtatni ezen a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése ugyanakkor a jövedelemszerkezet korszerűsödésével is együtt járt. A kereseti arányok már az 1990-es évek első felében közeledtek a többi piacgazdaságban megfigyelthez, nőtt a képzettségnek és a beosztásnak a keresetekre gyakorolt hatása. Jelentősen nőtt a jövedelmek társadalmi-demográfiai mutatókkal és a társadalmi egyenlőtlenségek más mutatóival való összefüggésének mértéke. Míg az 1980-as évek elején a szokásos társadalmi és demográfiai mutatók a családi jövedelmek szórásának alig 30%-át, addig napjainkra közel felét magyarázzák. Ugyanakkor a családok jövedelmi színvonalát lényegében három tényező határozza meg erősen: a családtagok iskolázottsága, a családon belüli keresők és a gyermekek száma.

Miközben az alsó és a felső decilis közötti jövedelemarány az utóbbi években stabilizálódni látszik, addig a középső jövedelmi kategóriákban a gazdasági növekedés kedvező hatása kezd kibontakozni. A jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése ugyanis az 1990-es évek első felében egy gazdasági válsággal és így az átlagjövedelmek csökkenésével járt együtt. Ennek hatására a középrétegek jelentős része a szegénységhez közeli állapotba süllyedt. A lakosság felső egyharmada többnyire javította, legalábbis megőrizte jövedelmi pozícióját, a további kétharmadnak azonban romlottak jövedelmi pozíciói, anyagi életkörülményei. Éppen a Háztartás Monitor adatai alapján állapítottuk meg az 1990-es évek vége felé, hogy a lakosság kétharmada szükségleti szinten fogyaszt. A beindult gazdasági növekedés az 1990-es évek második felében előbb megint csak ennek a felső egyharmadnak a jövedelmi pozícióit javította, és az utóbbi egy-két évben kezdte elérni az átlagos helyzetben levőket.

A szegények aránya – akár az átlagjövedelem, akár a mediánjövedelem felénél kevesebbel rendelkezőket tekintjük szegénynek – az 1990-es évek első felében nőtt, 1995–1997 között érte el a maximumot, majd az 1990-es

évek végétől az évtized elejéhez hasonló szinten stabilizálódott. A szegényeknek az átlagos helyzettől való elmaradása hasonló tendenciát mutat: a kilencvenes évek első felében kissé növekedett, az utóbbi években pedig a mozgások a statisztikai hibahatáron belül vannak. Ugyanakkor a szegények belső differenciáltsága, tehát a szegények átlagjövedelmének a szegénységi határtól való elmaradása, az 1990-es évek első felében nagyjából hasonló volt, az évtized utolsó harmadától kezdődően pedig valamelyest csökkenni látszik. Mindez együttesen alátámasztja azt a korábbi tézisünket, hogy a rendszerváltás és a vele járó gazdasági válság fő terheit nem a szegények viselték elsősorban, hanem a középrétegek, amelyeknek jelentős része a szegénységhez közeli állapotba süllyedt, kis részük pedig teljesen elszegényedett, és ezzel a szegények számát növelte. Eközben a szegények belső differenciáltsága nem nőtt, sőt a gazdasági fellendülés beindulásával, ha lassan és kis mértékben is, de csökkent.

Az ezredfordulóra egyre markánsabbá vált, hogy a szegénységi kockázat igen nagy az alacsony iskolai végzettségűeknél, a munkanélkülieknél, a falusiaknál, a cigányoknál és a gyermekes családoknál. A cigányság szegénységi kockázata közismert. Ugyanakkor az iskolázottság, a lakóhely és a gyermekszám kontrollálása után ez a kockázat továbbra is megmarad, de jelentősen lecsökken. Ez azt jelenti, hogy a képzetlen, munkanélküli, falusi, sokgyermekes cigányok a hasonló paraméterekkel jellemezhető nem cigányokhoz képest is hátrányban vannak, de ezeknél a hátrányoknál lényegesen nagyobbak azok, amelyek a fenti társadalmi-demográfiai és nem etnikai sajátosságokból adódnak.

Az anyagi életkörülmények és az iskolázottság között minden modern társadalomban igen erős az összefüggés. Vizsgálataink ugyanakkor azt mutatják, hogy az elmúlt tíz évben a szegénységi kockázat egyre erőteljesebben azon rétegek esetében koncentrálódik, amelyek 8 általános iskolai osztálynál alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek. A munkanélküliségi ráta csökkenése is azzal jár együtt, hogy a szegénység és a tartós munkanélküliség ma holnap azonos fogalmakká válnak. Az 1980-as évek egyik figyelemre méltó jelensége volt Magyarországon a szegénység városokba költözése. Míg az 1950–60-as években a falusi szegénység volt meghatározó, az 1960–70-es évek falusi konszolidációja csökkentette a falusi szegénységet, viszont nőtt a városi szegénység. Az 1990-es években ugyan a városi szegénység látható jelei – koldusok, hajléktalanok – nem csökkentek, mégis a szegénységnek egyes falusi régiókban való koncentrálódása volt megfigyelhető. Ez még akkor is igaz, ha a legutóbbi évben a falusi szegénység növekedésével együtt a budapesti szegénységi arány enyhén növekedését is megfigyeltük.

A kilencvenes évtized egyik legproblematisabb jelensége a gyermekes családok és a gyerekek szegénységének növekedése. Míg 1991–1992-ben a 18 év alattiak 23,5%-a tartozott az alsó jövedelmi kvintilisbe (tehát az ekvivalens háztartási jövedelmek szerinti alsó 20%-ba), addig ez az arány 2000–2001-re 31,2%-ra nőtt, és az utóbbi évek fokozott gyermektámogatási rendszerei is csak lelassítani tudták, de megállítani nem ezt a folyamatot. Különösen nagy a szegénységi kockázat azokban a családokban, ahol kettőnél több gyermekről kell gondoskodni.

Ezzel ellentétes folyamat zajlott az időskorú népességnél. Míg 1991–1992-ben a 60 évnél idősebbeknek 27, addig napjainkban csak 15,3%-a található az alsó jövedelmi kvintilisben. Az időskori szegénység csökkenése különösen az utóbbi 4–5 évben figyelhető meg. Ugyanakkor az utóbbi években az időskorúak aránya csökkent a felső-középső decilisekben és nőtt az átlag alattiakban. Miközben tehát az időskorúaknál csökken a szegénység, arányuk viszont emelkedik az átlag alatti, alsó középosztályban.

A lakosság elégedettsége lényegében követi a növekedési ciklus már korábban jelzett hatását. Az 1990-es évek igen erős elégedetlensége a rendszer-váltással összekapcsolódó válságra utalt. 1997–1998-tól kezdődően az életkörülmények minden elemével kapcsolatban javulás tapasztalható, mind az elégedettség mutató átlaga, mind az elégedettek aránya nő. Csakhogy míg a növekedési ciklus első éveiben az átlagok növekedése elsősorban abból adódott, hogy az elégedettek egyre elégedettebbek lettek, addig az utóbbi években ez a hatás megszűnt, és az átlagok azért emelkedtek, mert az elégedetlenek egyre kevésbé elégedetlenek életük alakulásával, életkörülményeikkel, sőt – ha kis mértékben is – jövedelmükkel.

Összességében tíz éves kutatássorozatunk optimista képpel búcsúzhat. A gazdasági növekedés kedvező hatása mind a lakosság életkörülményeinek, mind a lakosság elégedettségének javulásában kitapintható.